

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.04.2019 • Kabul Tarihi / Accepted: 11.05.2019

MESNEVÎ'YE GÖRE İNSÂN-I KÂMİLİN KALBÎ VASIFLARI

Emotional characteristics of virtuous man according to Masnavi

Elif YALÇIN

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi/Sakarya/Türkiye

elif_kirmizi@hotmail.com

Öz

İnsân-ı kâmil anlayışı tasavvufi düşünce sisteminin en önemli unsurlarındandır. İnsan yeryüzünün halifesi olması, ahsen-i takvim üzere ve ilâhi ilmin muhatabı olarak yaratılmış olması yönüyle diğer varlıklardan ayrılmış kendisine kemâl sıfatları yüklenmiştir. Kişi ancak kendini bilerek, yaratılış gâyesinin bilincinde olarak, riyâzet ve mücâhede ile Hak ve hakikat yolunda ilerleyebilir, böylelikle kemâl sıfatlarını da ortaya çıkarabilir. İşte insân-ı kâmil diye bilinen kişiler bu bilinçle hareket ederek hem yaratılış gâyesine uygun bir şekilde bu özel vasıflarını etkin kılan hem de tasavvufta önder kabul edilen kişilerdir.

Tasavvuf tarihindeki öneminin yanı sıra tasavvufi düşünce sisteminin oluşumunda da büyük katkısı bulunan en önemli âlimlerden biri olan Mevlâna Celâleddin Rûmi de en çok bilinen eseri Mesnevî Şerif'te insân-ı kâmil olgusunu pek çok yönüyle ele almış, bu kavramın tasavvuf düşüncesinin en önemli unsurlarından biri olduğuna dikkat çekmiştir. Mesnevî'de de insân-ı kâmil ile ilgili olarak en çok üzerinde durulan husus onun kalbî vasıfları ve yaşantısıdır. İnsân-ı kâmil tanımak, onun kalbî vasıflarını bilmek kadar Hak ve hakikat yolunda doğru bir şekilde ilerleyebilmek için onun yol göstericiliğine ve eğitimine başvurmak da son derece önemlidir.

Çalışmamızda önce insân-ı kâmil kavramının Kur'an, sünnet ve tasavvuftaki yerine kısaca değindik. Daha sonra Hz. Mevlâna'nın Mesnevî'de insân-ı kâmilin kalbî vasıflarıyla ilgili tespit ve değerlendirmelerini çeşitli başlıklar altında irdelemeyi aktarmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: İnsân-ı Kâmil, Kalb, Mevlâna, Mesnevî, Tasavvuf

Abstract

The understanding of mature human being is one of the most important elements of the mystical thought system. The fact that human being was the caliph of the earth, created as the interlocutor of the divine and that it was created as the interlocutor of the divine illusion, he was given the rightful status from other beings. Only in self-awareness, in the consciousness of the purpose of creation, one can progress in the way of truth and reality through asceticism and struggle, by doing so he can reveal the attributes of the mature human being. Those who are known as the mature human beings are those who act with this consciousness and make these special qualities effective in accordance with the purpose of creation and are accepted as leaders in Sufism.

In addition to his importance in the history of Sufism, one of the most important scholars of the mystical thought system, Mevlâna Celaleddin Rûmi, has dealt with the mature human being in many aspects in his best known work, Mathnawi Şerif, he pointed out that this concept is one of the most important elements of sufism. In Mathnawi, the most emphasized about the mature human being are his characteristics of heart and his life. It is also very important to recognize the mature human being, to know his heart qualities, and to use his guidance and education in order to proceed correctly on the path of truth and truth.

In our study, we first touched upon the concept of mature human being in the Quran, Sunnah and Sufism. Then, we aimed to quote the determinations and evaluations of Mevlâna in the Mathnawi about the heart qualities of the mature human being in Mathnavi under various headings.

Key Words: Mevlâna, Mathnawi, Matura human, Sufizm, Heart

Giriş

Tasavvuf anlayışında ve yaşam biçiminde insân-ı kâmil olarak bilinen ve mürşid diye de tabir olunan yol gösterici üstadların önemi büyüktür. Tasavvufta insân-ı kâmil faktörü göz ardı edilemez, yadsınamaz bir gerçekliktir. İnsân-ı kâmil olarak kabul edilen önderler tasavvuf yoluna girmiş kişileri eğitici, yol gösterici, çeşitli yöntemlerle nefislerini terbiye edici bir role sahiptirler.

İnsân-ı kâmil tasavvufta Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibariyle onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan, varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insandır. Kâmil insan gözbebeğine benzer, her şeyi görür ama kendisini göremez. Allah'ın gözü, âlemin nuru, Allah'ın zât ve sıfatlarının aynasıdır. İnsân-ı kâmile akli evvel, akli kül, noktayı kül, noktayı vahdet, sırrı ilâhi gibi isimler de verilmiştir. Kâmil insan aynı zamanda gavs, kutup, hakiki mürşid olarak bilinen kişidir.¹

İnsân-ı kâmil meselesi tasavvuf düşüncesinde üzerinde en çok durulan meselelerdendir. Fakat bu kavram Kur'an ve sünnette doğrudan geçmediği gibi ilk dönem sûfilerinde de bu kavramın kullanımına rastlanmaz. İnsân-ı kâmil kavramına özellikle İbn Arabî'den sonra değişik manalar yüklenmiş ve kavram tarih içinde bu çizgide gelişme göstermiştir.²

Tasavvuf tarihinin en önemli konularından olan insân-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgisi yanında dinî ve ahlâkî boyutları da bulunan derin fikrî çaba ve ruhî tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsân-ı kâmil kavramı tasavvuf literatürüne İbn Arabî tarafından yerleştirilmiştir. Ancak felsefe tarihinde kökleri çok gerilere giden "küçük âlem" (mikrokoz) ve "büyük âlem" (makrokoz) düşüncesiyle bağlantılı olarak eski kültürlerde insanla âlem arasında bir münasebet görülmüş, birinde bulunan özelliklerin en azından bir kısmının diğerinde de bulunduğu inanılmıştır. Her ne kadar İslâm'dan önceki kültürlerde de insân-ı kâmil düşüncesinin varlığı görülse de İslâm fikir geleneğinde anlaşıldığı şekliyle insân-ı kâmilin tasavvufun geliştirdiği bir düşünce olduğu muhakkaktır.³

İnsân-ı kâmil kavramı Kur'an-ı Kerim'den doğrudan çıkarılacak bir kavram olmasa da tasavvuf âlimleri bazı âyetlerin bu kavrama işaret ettiğini düşünmüş ve insân-ı kâmil kavramını bu âyetlerle delillendirmişlerdir. Örneğin, "Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti" (el-Bakara, 2/30) âyetinde geçen halife ifadesinde insân-ı kâmile işaret edildiği kabul edilir. Ayrıca "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık" (el-İsrâ, 17/70); "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık" (et-Tîn, 95/4) âyetlerinde ve göklerde ve yerde olan her şeyin onun emrine verildiği (el-Câsiye 45/13), kendisine esmânın öğretildiği (el-Bakara 2/31) ve onun emaneti yüklendiği (el-Ahzâb 33/72) âyetlerinde kastedilenin insân-ı kâmil olduğu ifade edilmiştir.⁴

Yine ilk insana ilâhî ruhtan nefhedildiğini (Secde, 34/9), Allah'ın bazı kullarına kendi tarafından ilim verdiğini (Kehf 18/65), Hz. Muhammed'in güzel örnek (Ahzâb 33/21) ve âlemlere rahmet (Enbiyâ 21/107) olduğunu bildiren âyetler de tasavvufun insân-ı kâmil konusundaki dayanağının Kur'an olduğuna delil olarak gösterilmektedir.⁵

¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012), s. 188).

² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), s. 110.

³ Mehmet S. "İnsân-ı Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2000, cilt 12.

⁴ Aydın, "İnsân-ı Kâmil", *DİA*.

⁵ Aydın, *İnsân-ı kâmil, DİA*.

İnsân-ı kâmil düşüncesini hadislerle de delillendirmek isteyen âlimler öncelikle “Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı”⁶ hadîsinden yola çıkarak bu kavramın varlığını savunurlar. Ayrıca Aclûnî’de yer alan ilk yaratılan kişinin Hz. Muhammed (s.a.v.) olduğu, Hz. Âdem beden ve ruh arasında iken onun peygamber olduğu yönündeki rivayetlerle (Aclûnî, II, 187) Hz. Muhammed (s.a.v.) olmasaydı evrenin yaratılmamış olacağı (a.g.e., II, 232) yönündeki rivayet de tasavvuf geleneğinde insân-ı kâmil düşüncesinin ortaya çıkıp gelişmesinde ve delil olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur.⁷

Abdulkerim el-Cîlî’ye göre insân-ı kâmil Hz. Muhammed’le (s.a.v.) başlar. Ona göre bir insanda bulunan bir özellik diğer insanlarda da bulunur ve her fert birbirinin aynası sayılır. Fakat eşyanın hakikati bazı insanlarda sadece düşünce olarak var iken bazılarında fiili olarak tezahür etmiştir. İşte kendisinde eşyanın hakikati bilfiil bulunanlar evliyâ ve enbiyâdır yani insân-ı kâmillerdir. Bunların içerisinde ilk ve asıl insân-ı kâmil ise Hz. Muhammed’dir (s.a.v.).⁸

Tasavvufçular, “Kendini bilen Rabbini bilir”⁹ hadîsinden yola çıkarak, insân-ı kâmilin ilâhi tecellilerin temsilcisi olmasından hareketle onu tanımayı Allah’ı tanımak olarak görmüşlerdir.¹⁰

Sûfilerin anlayışına göre her insan, insan-ı kâmil olabilmek için birtakım kabiliyetler taşır. Bu kabiliyetlerini tasavvuf terbiye usullerine göre geliştirenler, o makama adaydır.¹¹

İnsân-ı kâmil tanımak onun iç dünyasını anlamaktır, hatta her insanın kendi kemâl sıfatlarını, yaratılıştan bahşedilmiş özelliklerini fark etmesidir. Böylelikle kişi kendini bilerek, kendisinde bulunan olağanüstü yanları fark eder ve yaratıcısını tanır, onun yüceliğini bilir.

Tasavvufi yaşam tarzının en önemli özelliği maddeden ziyade mânâyı, zâhirden ziyade bâtını esas almasıdır. Bu da tasavvufun kalbî hayatı ön planda tutan kalbin fonksiyonlarının işlevsel hale getirilip fiiliyata döküldüğü bir yaşam tarzı olduğunu gösterir. Tasavvufun en önemli unsurlarından biri olan insân-ı kâmillik de gönül ehli kimseler olarak bilinirler. Çünkü onlar için içsellik ön plandadır ve gönül çizgisinde bir yaşam tarzı esastır, kalbe dokunmayan hiçbir davranışın ehemmiyeti yoktur. Tasavvuf hâl ehlinin ilmidir, bir gönül işidir, sûfiler ise gönül üstadlarıdır.

Çalışmamızda tasavvuf düşüncesinin oluşumunda ve gelişmesinde bu kadar etkin bir rol sahibi insân-ı kâmil olarak kabul edilen kişilerin kalbî vasıflarının Hz. Mevlâna’nın bakış açısıyla Mesnevî’de ele alınış biçimi üzerinde duracağız.

Mesnevî’ye Göre İnsân-ı Kâmilin Kalbî Vasıfları

Yazıldığı günden bugüne kadar kitleleri etkisi altına alan, farklı millet ve kültürlerde yankı bulmuş Mesnevî, felsefesi ve yaşam biçimiyle her kesimden insanın dikkatini çekmeyi başarmış olan Hz. Mevlâna’nın en meşhur eseridir. Altı ciltten ve binlerce beyitten oluşan Mesnevî içinde çok çeşitli konuyu barındıran, bu konuların büyük bir ustalıklarla semboller ve remizler kullanılarak daha çok tündengelim metoduyla işlendiği bir yapıya sahiptir.

Mesnevî’nin en çok dikkat çeken konularından biri tasavvufi düşüncenin de temelini oluşturan insân-ı kâmil anlayışıdır. Hz. Mevlâna Mesnevî’de insanı üstün, aciz, nâkıs v.b. hemen

⁶ Buhârî, “İstizân”, 1; Müslim, “Birr”, 155.

⁷ Aydın, DiA, *İnsân-ı kâmil*.

⁸ Abdulkerim el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, Terc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: İz Yayıncılık, (2002), s. 372.

⁹ Aclûnî, *Keşfü’l-hafa*, II, 132.

¹⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 112.

¹¹ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2009, s. 347.

hemen bütün yönleriyle ele alır ve her seferinde nâkis insanı kemal sıfatlarını taşıyan, bunları açığa çıkaran insanla karşılaştırır. Sürekli olarak insân-ı kâmilin kalbî vasıflarına atıfta bulunur. Kâmil insanın kalbinin nâkis insanın kalbinden farkını ve üstünlüğünü vurgular.

Hz. Mevlâna'ya göre insân-ı kâmilin kalbi Allah nuruyla nurlanmış, açık, Kâbe'yle eşdeğerde vs. birçok değere ve övgüye mazhar olmuş özel bir kalbdır. Hem tasavvufi yaşam biçiminin hem Hz. Mevlâna'nın düşünce sisteminin en önemli unsurlarından biri olan insân-ı kâmilin kalbî vasıflarını Mesnevî'ye göre ele alıp çeşitli başlıklar altında değerlendireceğiz.

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Sıradan İnsanların Gönlünden Farklıdır

Mesnevî'ye göre insân-ı kâmil olarak bilinen, benliğini Hak ve hakikat yolunda yok etmiş kimseler her açıdan sıradan insanlardan farklıdır. Özellikle gönül sıfatları bakımından insân-ı kâmilin sıradan insanlara göre pek çok farklı yönü vardır. Sıradan insanın gönlü insân-ı kâmilin gönlünün yanında et parçası mesabesinde dir.

Hz. Mevlâna'ya göre insân-ı kâmilin gönlünün yanında diğer insanların gönlü beden sayılır.¹² Hz. Mevlâna Mesnevî'nin birinci cildinin ilk beyitlerinde “ney” benzetmesinde insân-ı kâmilî tarif eder.

“Dinle bu neyi nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi.”¹³

Hz. Mevlâna bu beyitlerde insân-ı kâmilin vücudunu “ney”e benzetir. “Ney”in yedi deliği, insanın yedi azasına işâret eder. Beşerin fiilleri bu uzuvlardan sâdir olur. İnsân-ı kâmilin “ney” gibi boş olan vücudundan zâhir olan fiiller, ancak Hakk'ın tasarrufu ile dir.¹⁴

kinci beyitteki “neyistan”dan ve kamışlıktan kastedilen cismâniyet âlemidir. İnsân-ı kâmil ise, kamışlıktan kesilip neyzenin üflemesine ve güzel nağmeler çıkaran sâlih bir “nây”a benzer. Öte yandan insân-ı nâkis ise, her ne kadar kamışlıktan kesilmiş ise de, tesviye edilmemiş ve içinin doluluğundan dolayı güzel nağmeler ve sesler çıkarmaya müsâit olmayan “nây”a benzer. Eğer bu nây bir kâmil üstad tarafından tesviye görüp içi boşaltılır ise, güzel bir nây halini alır.¹⁵

Sonraki beyitte yine aynı konuya devam eder: “Ayrılıktan pâre pâre olmuş kalb isterim ki, iştiyak derdini açayım”¹⁶

Hakikat sırlarının ve iştiyak derdinin açılmasını hak eden kalb ancak ayrılık ateşiyle pâre pâre olmuş kalbdır. Ayrılık ateşini hissetmeyen kalbe iştiyak derdinin açılması söz konusu olamaz. Ahmed Avni Konuk bu hususu Mesnevî Şerif Şerhi'nde şu şekilde izah eder:

“Ben bu cismâniyet âleminde efrâd-ı beşer arasında, bu ayrılık duygusundan dolayı sinesi ve kalbi dilim dilim ve pâre pâre olmuş ve kendi aslı olan âlem-i kudse kavuşmaya âşık bulunmuş kimse isterim, ta ki ona, bu asla olan iştiyâk derdinin sırlarını açayım ve şerh edeyim. Zîra benim bu hususta söyleyeceğim esrârı ve hakâyıkı, bunların istidâdları cezb eder.”¹⁷

¹² Mesnevî, , çev. Veled İzbudak, gözden geç. Abdülbaki Gölpınarlı, Konya Büyükşehir Belediyesi, 2. Baskı, Temmuz-Konya-2006, 12: 839.

¹³ Mesnevî, 1:1-2.

¹⁴ Konuk, A. Avni, Mesnevî-i Şerif Şerhi, Kitabevi Yayınları, 1: 67.

¹⁵ Konuk, 1: 69.

¹⁶ Mesnevî, 1: 3.

¹⁷ Konuk, 1: 70.

Birinci cildin giriş kısmı olan bu bölümün son beytinde yine insân-ı kâmil ile insân-ı nâkıs arasındaki farka vurgu yapılırken fikrî olgunluğa ulaşmamış kimsenin kâmil insanın halini anlayamayacağı bu hususta artık sözü uzatmamak gerektiği bu konunun gayet açık ve net olduğu ifade edilir.¹⁸

“Pişmişin halini, çiğ olan anlayamaz. Binâenaleyh söz kısa gerektir vesselam.”¹⁹

Hz. Mevlâna insân-ı kâmilin kalbinin sıradan insanların kalbinden farklı oluşuna değinirken kâmil insanları dış görünüşüne göre değerlendirmemek gerektiğini onların bîatını görmek ve ona göre konuşmak gerektiğine dikkat çeker.

“Bizim görünüşümüz davacı adamların içi gibi gönlü kapkara, fakat dili şâşaalı!

Allah'tan onda ne bir korku var, ne bir eser. Fakat davası Şit'ten de ileri Âdem'den de!

Hatta ona, Şeytan bile kendisini göstermez. Böyle olduğu halde 'Biz Abdallardanız, hatta daha ileriyiz' der durur.”²⁰

Bizim dış görünüşümüzün perişanlığı, yalancı bir şeyhin bîatına benzer ki, o şeyhin içinde zulmet, dışında da parlaklık, debdebe ve ihtişam vardır. İşte bizim dışımız karanlıkta yalancı sahtekârın içine benziyor.²¹

Mesnevî'de, yine aynı konuyla ilgili beyitler şöyledir:

“Benim halim uyuyan adamın haline benzer. Gören sapık beni uyuyor sanıyor.

Halbuki bil ki gözüm uyur, gönlüm uyanıktır. Bil ki işsiz güçsüz duruyorum ama işim de var, gücüm de!

Peygamber 'Gözlerim uyuyor ama Allah lütfuyla kalbim uyumaz' dedi.

Senin gözün açık, kalbin uyuyor; benim gözüm uyuyor, gönlüme kapı açılmış!

Gönlün ayrı beş duygusu var, gönül duygusuna iki cihan da pencere.

Sen, kendi zayıflığıyla bana bakma... Sana gece çağı ama o gece, bana kuşluk vakti.”²²

Gözleri açık olduğu, cismi hareket halinde görüldüğü halde gerçekte uykuda olan gerçeklerden gafil olan insanlar vardır. Benim kalbimin bilinen beş duyunun dışında beş hissi vardır. İki âlem yani dünya ve ahiret manzaralarını gönüldeki hissim görmektedir. Bunun için sen kendine bakıp da beni de kendin gibi insan görme bende olmayan bir hal sende nasıl vâki olur? Sen cismâniyet ve tabiat hükümleri altında esirsin. Tabiat âlemi senin üzerine gece ve karanlıkken benim için kuşluk vakti gibi aydınlıktır.²³

Netice olarak gönül gözü açık olan kâmil insanın yaptıklarındaki hikmet herkes tarafından anlaşılabilir. Sıradan insanlar insân-ı kâmilde gördükleri pek çok şeyin zâhirde görüldüğünden çok farklı olabileceği bilincine sahip olmalıdır.

¹⁸ Konuk, 1: 87.

¹⁹ Mesnevî, 1: 18.

²⁰ Mesnevî, 1: 2271-2273.

²¹ Konuk, 2: 108.

²² Mesnevî, 2: 3547-3552.

²³ Konuk, 4: 449-451; Tâhir-ul-Mevlevî, Şerh-i Mesnevî, 2. Baskı, (İstanbul: Selam Yayınları, 1971), 8: 1040.

Hız. Mevlâna başka bir yerde de insan-ı kâmile sıradan insanın gönlü arasındaki farkı temiz suyla toprağa karışmış ve çamura dönüşmüş su arasındaki farka benzetir. Çamurla abdest alınamayacağından ona artık su demek mümkün değildir. Avamın kalbi de her ne kadar ilâhi mertebenin sureti olsa da, ilâhi mertebeden gâfildir, karanlıktır ve gönül demeye layık değildir. Çünkü o kalb dünya muhabbeti ve şeytâni vesveseler ile bulanmıştır. Buna mukabil ârşın üstünde ve gönüllerden yüksek olan gönül ise ya peygamberlerin ya da onların vârisleri olan evliyânın gönülleridir. Onların kalbi çamurdan temizlenip sâf bir hâl almış, sâfiyeti artarak yaratılış maksadına ulaşmıştır.

O gönüllerden yüksek olan enbiyâ ve evliyanın gönlü çamur mesâbesinde olan vücut zindanını terk edip, deryâ mesâbesinde olan hakîkî vücut tarafına gelmiş ve deryâ olmuştur.²⁴

İnsân-ı Kâmilin Kalb Gözü Açıktır

Tasavvufta genel mânâda olduğu gibi Hız. Mevlânâ'da da gönlün gözü olduğu düşüncesi mevcuttur. Gönül gözünün açıklığı kapalılığı meselesi de yine tasavvufî düşünce sisteminin önem verdiği meselelerdendir. Ancak gönül gözünün açılması için kalb tasfiyesi zaruridir. Hız. Mevlânâ: "Zâhiri kör olan, görünen necasetlere bulaşır. Fakat can gözü kör olan kişi gizli olan, görünmeyen pisliklere bulaşır."²⁵ der.

İnsanoğlunun büyük bir çoğunluğunun gözleri açık olduğu halde kalben uykudadırlar böyle kimselerin gaybdan haberdar olması nasıl mümkün olur? Oysa zâhiren uyuduğu halde kalben uyanık olan kimselerin kalbine melekût âleminde yüz göz açılır; bu gözler ile âlemin çeşitli hallerini temaşa ederler. Şayet sâlik bu şekilde uyanık bir kalbe sahip değilse nefesine hoş gelen uykusunu feda edip geceleri ibadet ederek ve dua edip Hakk'a yalvararak nefsiyle ve şeytanın vesveseleriyle mücadele etmelidir. Böylelikle gönül talibi olmalıdır. Eğer kalbi uyanık olduysa bu sefer gözleri uyusa bile onun nazarından artık ne yedi kat gök kaybolur ne de altı cihet!

"Gözleri açık fakat gönlü uykuda nice adamlar var... Zaten su ve toprak ehli olanın gözü ne görebilir ki?

Fakat gönlü uyanık olanın baş gözü uyusa bile gönlünde yüzlerce göz açılır.

Gönül ehli değilsen uyanık ol, uyuma. Bir gönül iste, mücadeleye giriş.

Gönlün uyandı mı güzelce uyu. Gayri gözünden ne yedi kat gök kaybolur, ne altı cihet!

Peygamber 'Gözüm uyur ama kalbim nasıl uyur, buna imkân mı var?' dedi.

Bekçi farzet ki uyumuş fakat padişah uyanık ya. Gönül gözleri açık olduğu halde uyuyanlara can feda!

Ey mânevi er, gönül uyanıklığını anlatmaya kalkışsam binlerce Mesnevî'ye sığmaz."²⁶

Hazreti Peygamber (s.a.v.) "*Benim gözlerim uyur; kalbim Rabbi'mden uyumaz*"²⁷ buyurmuştur. Kalbleri gören ve gözleri uykuda olan bu kimseler kendileri için can feda edilecek kimseler olarak görülür. Vücut ikliminin şâhı kalptir. Zâhiri göz ise bu vücudun bekçisidir. Kalbin

²⁴ Mesnevî, 3: 2246-2250; Konuk, 5: 594-595; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 591-592.

²⁵ Mesnevî, 3, beyit. 2091

²⁶ Mesnevî, 3: 1222-1228; 6: 2865-2869.

²⁷ Buharî, Menakıp, 24; Müslim, Babu salati'l-leyl.

uyanık olup gözün uyuması, sarayda şâhın uyanık olup bekçinin uyumuş olmasına benzer. O halde şâh uyanıksa bekçinin uyumuş olmasında bir sakınca yoktur. Hâsılı ey mânevi kimse! Gönül uyanıklığının vasfı ve tarifi böyle binlerce Mesnevî'ye sığmaz.²⁸

Yine insân-ı kâmilin kalb gözünün açıklığına vurgu yapan Hz. Mevlâna onun hakikati kalbiyle gördüğünü ve başka bir delile ihtiyacının olmadığını şu beyitlerde ifade eder:

“Çünkü gönül gözü açık olan birinin nuru parıl parıl parıldarken onun kılavuza, sopaya benzeyen delile ihtiyacı kalmaz.”²⁹ Tasavvufta kalb bedenden üstün tutulmuştur. Hz. Mevlâna da bu düşünceyi savunmuş, kalble edinilen bilgilerin doğruluğundan şüphe duyulmayacağını vurgulamıştır. O aşağıdaki beyitlerde hakikate açılmış kalb dışında insanın geri kalan uzuvlarının cesetten ibaret olduğunu söyler.

“İnsan, gözden ibarettir. Geri kalan deridir, cesettir. Göz ise ancak dostu görmüş olandır. Dostu görmeyen gözü sen göz sayma.”³⁰

İnsân-ı Kâmilin Kalbinde Allah'tan Nur Vardır

Hazreti Mevlânâ'ya göre insân-ı kâmilin kalbî vasıflarından biri de onun kalbinin Allah nuruyla nurlanmış olmasıdır. Hatta Hz. Mevlâna'ya göre insanın gözünün nuruyla hayvanın gözünün nurunun kaynağı farklılık gösterir. İnsanın gözündeki nur gönüldendir, hayvanın gözündeki nur ise gözden gelen salt nurdur/ışıktır. Bununla birlikte insanın gönlündeki nurun kaynağı da Hüda'dandır. Özellikle “Ben ona ruhumdan nefh ettim” (Hicr, 15/29) âyetinden hareketle bu sonuca varılmıştır.³¹

Aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret edilir:

“Gözün nurunun nuru ise, nûr-ı dildir. Gözün nuru, gönüllerin nurundan hâsıdır.

Gönül nurunun nuru dahi Hüda'nın nurudur ki, o akıl ve his nurundan mukaddes ve ayırdır.”³²

İnsân-ı kâmilin gönlünde Allah'tan nur olması onun zaman zaman gelecekte olacak olan olaylar hakkında fikir sahibi olmasını da sağlar. Olaylarla ilgili sevinç, üzüntü, endişe gibi şeyler hissetmesi insân-ı kâmilin gönlünde nur olmasından ve gönül gözünün açık olmasından kaynaklanır. Fakat bu durum olayların olmasını gerçekleştirici ya da engelleyici bir etkiye sahip değildir. Çünkü o noktada ilâhi kazanın önüne geçilemez.

Aşağıda bu hususu ifade edecek şekilde Hz. Yakub ve oğulları arasında geçen konuşma ve Hz. Yakub'un gönlünden geçen hisler aktarılmıştır:

Hız. Yakub'un oğulları babacığım bize niçin güvenmiyorsun? Yusuf'u bize ver beraber gezip tozalım. Biz onu koruruz sahip çıkarız dediler:

“Yakub, şu kadar biliyorum ki, onu benim yanımdan alıp götürmenizden gönlümde bir dert, bir elem peydahlanıyor. Gönlüm, asla yalan söylemez çünkü o, Arş nurundan nurlanmıştır dedi.

²⁸ Konuk, 5: 326-328; Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 320-321.

²⁹ *Mesnevî*, 1: 1505.

³⁰ *Mesnevî*, 1: 1406.

³¹ Konuk, I, s.356.

³² *Mesnevî*, I, 1126-1127.

Yakub'un şu gönlünün burkulması yok mu işte o, bu işte bir kötülük olduğuna kati bir delildi. Fakat kaza ve kaderden kaçmasına imkân yoktu."³³

Hız. Yakub, Yusuf'u oğullarına teslim etti fakat gönlünde bir elem peyda olduğunu mahzunlaştığını söyledi. Onun gönlüne gelen düşünce boşuna değildi, onun hüznünün ve elemnin bir sebebi vardı. Çünkü onun gönlü Arşın nurundan bir nur almıştı.

Hız. Yakub'un gönlüne gelen şüphe aslında orada bir kötülüğün olacağına kesin bir delildi fakat kaza ve kaderin önüne geçmek mümkün değildi.³⁴

Evliya ve enbiyaya Allah öyle bir kudret bahşetmiştir ki onun nurunun zerresi Tûru ve Kafdağını yerle bir edecek etkiye sahipken evliya ve enbiyanın gönülleri o nurla nurlanmıştır.

İnsânı kâmilin bedeni kandil, kalbi ise sırça gibidir. O kandille aydınlanır. O ışık arşın ve göklerin üzerinde parlamış ve onların ışıklarını kuşluk güneşinde kaybolan yıldızlar gibi görünmez kılmıştır.³⁵

"Erlerin bedenlerine Allah'ın kudretinin yüceliği öyle bir tahammül vermiştir ki Allah'ın nuruna dayanırlar.

Tur dağının zerresine tahammül edemediği nur, Allah'ın kudretiyle bir sırçayı yer eder.

Kandil duracak yer ve bir sırça kandil, Kafdağı ile Tur'u paramparça eden nura mekân olur.

Onların bedenlerini kandil konacak yer, gönüllerini de sırça bil. Bu kandilin nuru arşa da vurur, göklere de.

Arşın ve göklerin nuru, bu nura karşı şaşırıp kalır, kuşluk çağındaki yıldız gibi yok olur gider."³⁶

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Allah'ın Evidir

Tasavvufta var olan genel düşünceye göre insân-ı kâmilin, ehl-i dil olan kişinin gönlü Hakk'ın evi sayılır ve kutsal bir mekândır. Bu düşünce Mesnevî'de de önemli bir yer tutar ve Hız. Mevlâna taştan yapılmış mescitten daha çok insân-ı kâmilin gönlüne hürmet etmek gerektiğini ifade eder. Evliyâ ve enbiyanın kalbleri, Allah'ın tecelligâhıdır. Böyleyken suret-perest olan kimseler, taştan ve topraktan yapılan mescide saygı gösterirler ehl-i dil olan evliyâullaha ise saygısızlık ederler. Taştan toraktan yapılmış mescit mecazdır hürmet edilirse değerli olur, hürmet edilmez içine zahire konulursa o zaman ambar olur. Oysa enbiyâ ve evliyanın kalbleri hakiki mescitlerdir. Onların bâtinlarındaki mescit bütün kâinatın secdegâhıdır. Hadis-i kutside işaret olunan Allah'ın yere göğe sığmayacağı mekândır.³⁷

"İçinde kim olduğunu biliyorsa, evin kapısındaki küstahlık neden?

Ahmaklar mescidi ulular da, gönül ehlinin gönlünü yıkmaya çalışır.

Halbuki o mecazidir be eşekler, bu hakikat. Uluların gönülden başka mescidi yoktur.

³³ Mesnevî, VI, 2755-2757.

³⁴ Konuk, XII, 265-266.

³⁵ Konuk, 12: 365-366.

³⁶ Mesnevî, 6: 3065-3070.

³⁷ Konuk, 4: 338-339; Tâhir-ul-Mevlevî, 8: 928-929.

Herkesin secdegâhı olan velilerin gönül meşitlerinde Allah vardır.”³⁸

Yaratılmış varlıklar içerisinde cismaniyeti itibariyle denizin bir katresi kadar küçük olan insan kalbine Cenâb-ı Hak'tan bir kabiliyet cevheri düşmüştür ki, Hak Teâlâ o kabiliyeti denizlere ve güneş sistemindeki diğer varlıkların hiç birine vermemiştir. Kalbe verilen bu kabiliyet bütün ilahi esmâ ve sıfatların kabulü için verilmiş bir kabiliyettir.³⁹

“Gönül katresine bir inci düştü ki o inci denizlere; feleklere bile verilmemiştir.”⁴⁰

Mesnevî'de zaman zaman insân-ı kâmilin kalbini sembolize etmek amacıyla gönül ayna benzetmesi yapılır.

Aynanın safveti insânı kâmilin gönlünün vasfıdır. Gayb âleminin nakışları gönle akseder. Nitekim Hz. Musa (a.s.)'in gönlünün aynasına da Allah'ın ilmi aksetmiştir. O elini koynuna sokup çıkardığında göz kamaştıracak şekilde parlamıştır. Hz. Musa bunun gibi çeşitli mucizeler göstermiştir.

Allah'ın ilmi yere, göğe, arşa, ferşe, deryaya, balığa yani bütün kâinata sığmaz. Çünkü bunların hepsinin bir sınırı vardır. Fakat insânı kâmilin gönül aynasının sınırı yoktur, bunun için o sonsuz olan mânevi ilim gönül aynasına tamamıyla akseder.⁴¹

“O aynanın saflığı, berraklığı gönlün vasfıdır. Gönle hadsiz hesapsız suretler aksedebilir.

Gaybın suretsiz ve hududsuz sureti, Musa'nın gönül aynasında parlamış, koynuna sokup çıkardığı elde görünmüştür.

O suret göğe, arşa, ferşe, denizlere, ta en yüce gökten, denizin dibindeki balığa kadar hiçbir şeye sığmaz.

Çünkü bütün bunların hududu, sayısı vardır. Halbuki gönül aynasının hududu yoktur.

Burada akıl, ya susar yahut şaşırıp kalır. Sebebi de şu: Gönül mü Allah'tır, Allah mı gönül?”⁴²

Gönlün sevgiliye ait olması ve gönülde ondan başkasına yer olmamasına ve onun sevgisinin büyüklüğüne dair Hz. Mevlâna: “Kişi mahbubu ile beraberdir, kalb kendinin matlubundan ayrılmaz”⁴³ hadisi şerifinden hareketle, kişinin mahbubu, onun kalbinin ve bânının talibidir ve nerede olursa olsun, insanın kalbinde yer tutan matlubu onunla beraberdir, der.⁴⁴ Konuyla ilgili olarak aşağıdaki beyitlerde Allah Teâlâ ve Hz. Musa arasında geçen konuşma aktarılmıştır.

“Allah Hz. Musa'nın gönlüne vahyetti: ‘Ey seçilmiş kişi ben seni seviyorum.’

Hız. Musa ey kerem sahibi, dedi: Beni sevmene sebep neyse söyle de onu artırayım.

Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Ya Musa sen anasının kucağındaki bir çocuk gibisin. Anası kendisine kıza bile çocuk yine anasına sarılır!

Ondan başka birisinin varlığını bile bilmez... Ondan mahmur ve ondan sarhoştur.

³⁸ Mesnevî, 2: 3108-3111.

³⁹ Konuk, 2: 326.

⁴⁰ Mesnevî, 1: 1017.

⁴¹ Konuk, 2: 431-433., Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1612-1613.

⁴² Mesnevî, 1: 3485-3489.

⁴³ Ebu Davud, Edeb: 113; Müslim, Birr: 50

⁴⁴ Konuk, 9: 260.

Ondan başka kimseden yardım istemez... Bütün şerri de odur hayrı da o.

Senin hatırında da hayırdan, şerden bizden başka kimse yok... Başka yerlere dönüp bakmıyorsun bile!"⁴⁵

İnsânı kâmilin gönlünün yalnızca Allah'a ait olması o gönlüde Allah'tan başka bir şeyin olmamasına dair aşağıda kendisine soru sorulan şeyhin cevabı aktarılmıştır.

Bir şeyhin kendisinden bir şey isteyecek olan kişinin ne isteyeceğini bilmesi, borçluların borcunun ne kadar olduğunu anlaması üzerine ona kimse bir şey söylemeden bunları nasıl bildin diye soranlara cevabı:

"Gönül evi bomboş, cennet gibi nasıl ki orada da (cennette) fakr ve ihtiyaç yoktur adeta.

Orada yalnız Allah sevgisi var. Onun vuslatı hayalinden başka hiç kimsecikler yok.

Ben evi, iyi kötü, her şeyden sildim, süpürdüm. Evim, yalnız Allah'ın sevgisiyle dolu.

Orada Allah'tan başka ne görürsem benim malım değildir, benden bir şey isteyen yoksulun malıdır.

Suda bir hurma fidanı yahut hurmanın kırılıp eğilmiş, yeni aya dönmüş dalı görününce o akis, dışarıdaki fidanın, dışarıdaki dalın aksidir."⁴⁶

Şeyh kendisine insanların içindekini nasıl biliyorsun diye soranlara, 'Gönlümün evinde Hak'tan başka bir şey yoktur. Nasıl ki cennette her hangi bir şeye talep ve ihtiyaç olmaz benim gönlümde de talep ve ihtiyaç duygusu yoktur. Kalb aynası saf olduğu vakit ona halkın iç dünyası akseder.

Benim gönül evimde Hâlik'ımın âşk ve muhabbetinden başka bir iş ve duygu yoktur. Onun vuslatının hayalinden başka kalbimin içinde dönüp dolaşan bir kimse yoktur. Ben kalbimi iyi ve kötü hatıralardan temizledim. Eğer kalbimde ilâhi âşktan başka bir duygu bulunursa o duygu ve fikir bana ait değildir. O ancak benim yanıma gelen bir fakirin duygu ve fikrinin aksidir. Bir hurma ağacının dalı nasıl altındaki suya akseder ve suya ait olmadığı bilinirse benim kalbimdeki Hak'tan gayrı duygular da böyledir."⁴⁷

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Ârş'a Kadar Geniştir

Hadîs-i kudsîde: "*Ben yerime ve göğüme sığmadım; fakat mümin kulumun kalbine sığdım*"⁴⁸ buyrulur. Bundan dolayı insânı kâmilin kalbi gerek tasavvufi düşüncenin genelinde gerek Hz. Mevlâna'nın bakış açısında Ârş'la ilişkilendirilmiş Ârş'a kadar geniş kabul edilmiş böylelikle de Hakk'ın mekânı sayılmıştır. Hz. Mevlâna Mesnevî'de müminin kalbini Ârş'la şu şekilde ilişkilendirir:

"Ârş şakinin medhinden titrer; muttaki onun medhinden sû-i zanna düşer."⁴⁹

Burada "Ârş"tan muttaki müminin gönlü kastedilmiştir ve muttaki mümin de insân-ı kâmidir. "Rahman arş üzerine müstevi oldu" (Taha, 20/5) âyeti kerimesinde bu mânâya işaret buyrulur. Bundan dolayı şâki ve zâlim övüldüğü vakit, insânı kâmilin kalbi titrer ve şâkiyi meth edenin iyiliğinden

⁴⁵ Mesnevî, 4. 2921-2927.

⁴⁶ Mesnevî, 5. 2802-2806.

⁴⁷ Konuk, 10: 227-228.

⁴⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*: 2: 165; İmam-ı Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmüddîn*, 3: 14.

⁴⁹ Mesnevî, 1: 241.

şüpheye düşer. Nitekim hadîsi şerifte “Fâsık meth olunduğu vakit Rab gazab eder ve bundan dolayı arş titrer” buyrulmuştur.⁵⁰

Birici ciltte geçen bedevi Arap ve karısının hikâyesinde de yine bu hususa işaret olunur. Bu hikâyede Hazreti Âdem'in yaratılışı meleklerle tanıtılması eşyanın isimlerini sayması vb. konulara değinildikten sonra aşağıdaki beyitlere yer verilir:

“Âdem'in o pak ruhunun fezasına nispetle yedi gök sahası bile dardı.

Peygamber “Allah; ben yücelere, aşağılara, yere, göğe, arşa sığmam. Bunu, ey aziz, yakinen bil.

Fakat şaşılacak şeydir ki inanan kişinin kalbine sığarım. Beni ararsan inanan gönüllerde ara buyurdu” dedi.”⁵¹

İnsan-ı kâmilin manadan ibaret olan mukaddes ruhu gayet geniştir. Zira bütün esmanın tecelliyatını kabul eder; fakat yedi gök bir görüntü sahibi olduğundan, sonsuz fezâda işgal ettiği saha, bu manaya nispeten gayet dardır.

Bu kısımda da yine “Ben yerime göğüme sığmadım; fakat mümin kululumun kalbine sığdım” hadisi kudusine işaret olunur. İnsanı kâmilin kalbine “Beytullah” ve “Ârşullah” da denilmiştir. Böyle olunca Hakk'a ulaşmak isteyen insanı nâkısların, insanı kâmilin vasıta oluşuna binaen onların kalbine girmeleri gerekir.⁵²

Gönlün ârş kadar yüce olduğu, Hakk'ın mekânı olduğu söylene de bunu her gönül için söylemek mümkün değildir.

Her göğüste bir kalb vardır ve kan dolaşımına hizmet etmektedir. Fakat Hakk'ın nazarı o et parçasına ve onun suretine değildir. O uzuv hayvanlarda da vardır. Burada kast edilen kalb, gönül dediğimiz mâneviyâttır. Allah'ın nazarı ve tecelligâhı da bu mâneviyâttadır. Yere göre sığmayan Allah orada bulunur. Gönlün bağlandığı yer, ulvî âlemdir, süflî âlem değil.⁵³

“Sen dersin ki bizim gönlümüz var. Öyle ama gönül ârşin yücesindedir, aşağılıklarda değil!”⁵⁴

Hz. Mevlâna gönlün yüce bir makam olduğunu ve ârşa mensup olduğunu, samimi olarak gözden akan yaşın da gönülden geldiğini, böylelikle de ârşı dahi ağılattığını söyler. Bununla beraber ârşa mensup akıllar ve gönüller, mensup oldukları ârşin nurundan dolayı süflî âleme mensup olan cisimle yakınlaşmış oldukları için hicab içinde yaşarlar.⁵⁵

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Kâbe ile Eşdeğerdir

Gönül manevi âlemin merkezi olması yönüyle hem tasavvufta ve hem Mesnevî'de özel bir yere sahiptir. Böylelikle gönül insan bedeninde yüce bir makam sayılır. Çeşitli eğitimlerden geçerek insân-ı kâmil mertebesine ulaşan kimsenin gönlü sıradan bir insanın gönlünden farklılık gösterir ve böyle bir gönül Mesnevî'de özel bir değere müstehak görülür.

⁵⁰ Konuk, 1: 159.

⁵¹ Mesnevî, 1: 2652-2654.

⁵² Konuk, 2: 212-213.

⁵³ Tâhir-ul-Mevlevî, 10: 590; Konuk, 5: 593.

⁵⁴ Mesnevî, 3: 2245.

⁵⁵ Mesnevî, 5: 618; Konuk, 9: 222.

Mesnevî'ye göre insânı kâmilin gönlü her an Kâbe'ye gitmektedir, bazen de hem gönlü hem cismi Kâbe'ye gider. Bazen ise insânı kâmilin gönlü Beytullah olarak görülür ve Kâbe ile eş değerde tutulur.

İnsan mâna âleminde sürekli Kâbe'ye gidebilir aradaki mesafenin uzunluğunun kısalığını önemi yoktur, hayâlinde Kâbe'ye gitmiş gibi hisseder fakat cismi yerindedir. Bu durum insanların geneli için mümkündür oysa kâmil insanlar hem ruhen hem de cismen kısa sürede uzak mesafeleri aşip Kâbe'de olabilirler. Çünkü kâmil bir kimse ruhuyla bulunduğu bir yerde bedeniyle de bulunur. Nitekim kâmiller "Bizim ervâhımız cisimlerimizdir, cisimlerimiz ervahımızdır" demişlerdir.

Mesafenin uzunluğu ancak cisminin hâkimiyeti altında bulunan ruhlar içindir. Cismin hâkimiyetinden kurtulmuş Hak sıfatı ile vasıflanmış ruhlar ve cisimler için uzunluk ve kısalığın hiçbir hükmü ve tesiri yoktur. Nitekim Hz. Peygamber(s.a.v.) bir gecede Mescid-i Harâm'dan Kudüs-i Şerîf'e gitmiş mîraç hadisesi gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Noksanlardan münezzehe olan Allah Teâlâ hazretleri kulunu bir gecede Mescid-i Harâm'dan, Mescid-i Aksâ'ya isrâ eyledi" (el-İsrâ, 17/1) buyurulmuştur.⁵⁶

"Gönül, her an Kâbe'ye gitmekte... Beden de Allah lütfuyla gönlün tabiatına bürünmekte!

Bu uzunluk, kısalık, bedene göredir... Allah'ın bulunduğu yerde uzunun, kısanın lafı mı olur?

Allah cismi tebdil etti mi gayrı fersaha bile bakmadan yürür gider!"⁵⁷

Hak nuruyla gönlü aydınlanmış olan kimsenin kalb gözü dostun sarayı olan Kâbe'yi daima onun varlığından ve tecelliyâtından dolu görür. Zâhir gözüyle bakıldığında Kâbe içi boş bir yapıdır fakat basiret gözüyle bakıldığında orası Hakk'ın tecellisiyle dolu bir yapıdır.

Nice saraylar ve evler vardır ki içi kalabalıklarla doludur fakat âkıbeti gören Hak ehlinin nazarında o saraylar boştur. Çünkü cismâni kimselerin toplantıları kısa sürer, bir süre sonra oradaki kalabalıklar dağılır gider, o kimseler manadan boş oldukları için hiç hükmündedirler. Oysa Kâbe ism-i zâtın mazharı olduğundan mana âleminde o kadar kalabalıktır ki, ism-i ilâhinin mazharı olan herkesi orada bulabilirsiniz. O halde, saltanatlı ve yüce olan insân-ı kâmilin cismi Allah'ın beytinden nasıl boş kalır? İnsân-ı kâmilin kalbi de Kâbe gibi ism-i zatın mazharı olduğundan, her kim ne ararsa insân-ı kâmilin kalbinde bulabilir. Huzuru ilahinin kapalı olan kapısı insân-ı kâmil için her daim açıktır çünkü o, gafletten kurtulmuş olarak orada bulunur. Diğer insanlar ise o kapıda ihtiyaçları için bulunurlar, kimi mal, makam, evlat; kimi sağlık, uzun ömür; kimi nimet, kimi dünyevi rahatlık ister. İhtiyaçları olmadığı zaman ise huzurdan gafildirler.⁵⁸

"Allah nuru ile ışıklanan, sevgilinin konağını dolu gör.

Nice dolu ve kalabalık konaklar vardır ki işin sonunu görenler, onları boş görürler.

Kimi dilersen Kâbe'de ara da derhal önünde beliriversin.

Ziyetli ve yüce olan bir suret, nasıl olur da Allah yurdu olmaz boş olur?

Ona kapı kapanmaz, o geldi mi derhal açılır. Fakat başkaları âşkla değil, ihtiyaçtan gelirler."⁵⁹

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Allah Aşkıyla Yanar

⁵⁶ Konuk, 7: 167-168.

⁵⁷ Mesnevî, 4: 533-535.

⁵⁸ Konuk, 11: 299-300.

⁵⁹ Mesnevî, 6: 865-869.

Âşk sevginin son mertebesi; sevginin insanı hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Sûfiler sevgiyi çeşitli kısımlara ayırır ve aşkı bu kısımların en üst mertebesine koyarlar.⁶⁰

Âşka herhangi bir hudut çizilemez çünkü aşkın bir tarifi yoktur. Âşık ise ancak mâşukta helâk olan kişi olarak tarif edilebilir.⁶¹ Gerçek âşık güle değil, külle âşıktır. Âşık olan kimse iyi ve güzel olan şeyleri sevdiği kadar kahrı ve mihneti de sevmelidir.⁶²

İlâhî aşk tasavvufun en önemli meselelerinden biridir. Tasavvuf anlayışına göre sûfinin gönlü ilâhî aşka doludur ve bu aşk onun gönlünü yakan bir ateştir. Hz. Mevlânâ da eserlerinde bu duyguyu en güzel şekilde yansıtan mutasavvıflardan biridir.

Mesnevî'de insânı kâmilin gönlünün âşk ateşiyle yanmasına dair pek çok beyit bulunmaktadır. Mesnevî'nin daha birinci cildinin ilk beyitleri gönlün aşkından ve o aşktan kaynaklanan iniltiden bahseder. Âşık kimse ney'e benzetilir ve ney'in sesi âşk ateşiyle yanan kimsenin gönül ateşine benzetilir:

“Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın... herkes ağlayıp inledi.

Ayrılıktan parça parça olmuş, kalp isterim ki, iştihak derdimi açayım.

Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.”⁶³

Âşık kimse “ney”in kamışlıktan kesildiğinden beri inleyip feryad etmesi gibi sevgilinin âşkıyla her an yanıp tutuşmakta inlemektedir. Dardını açmak için kendi gibi bir kalb aramakta ve sevgiliye kavuşmanın hayaliyle beklemektedir.

“Ney”in sesi ateştir, bu ateş ise âşk ateşidir. Âşk ateşi kâinatı kaplamıştır ve kalbe düşen âşk ateşi mahlûkatın en mükemmeli olan insânı kâmilde görülür.⁶⁴

“Âşkın ateşidir ki “ney” e düştü. âşkın kaynağıdır ki, meye düştü.”⁶⁵

Bir kimse kendisinde yaratılıştan var olan âşk duygusunu süfli şeylere yöneltip Hakk'ın zatına meyletmezse, kanatsız bir kuş nasıl uçamazsa, böyle bir kimse de, âşkını yönelttiği süfliyet âleminde kalıp, Hak tarafına ve ulvi âleme uçamaz.⁶⁶

“Kimin âşka meyli yoksa o kanatsız bir kuş gibidir, vah ona!”⁶⁷

Mesnevî'nin birinci cildinde yer alan yoksul Arap bedevîsinin hikâyesinde, Arap bedevîsinin yoksulluk yüzünden karısıyla arasında geçen konuşmalarda konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer alır:

“Ey canımın rahatı! Sen bana böyle aykırı olunca altına da toprak saçtım, gümüşe de (artık ikisi de gözümde değil).

⁶⁰ Uludağ, a.g.e., “Aşk”, 48.

⁶¹ Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*. (Haz. Süleyman Uludağ). (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014). 406-407.

⁶² Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İFAV, 2004), 204.

⁶³ *Mesnevî*, 1: 1-4.

⁶⁴ Konuk, 1: 81.

⁶⁵ *Mesnevî*, 1: 10.

⁶⁶ Konuk, 1: 94.

⁶⁷ *Mesnevî*, 1: 31.

Benim canımda da gönlümde de sen varsın. Öyle olduğu halde bu kadarcık bir şeyden dolayı benden teberrî ediyorsun.”⁶⁸

“Bu kul sana tâbidir; gönlü, senin dileğine göre aydınlanmış, yanmıştır. Neyi “pişir, hazırla” dersen hemen “pişti, yandı bile” derim”⁶⁹

Ben senin gönlünün muradı üzerine o derece hareket ederim ki, mesela benden bir taâmın pişirilip hazırlanmasını murad etsen ve bana pişmiş midir diye sorsan; efendim pişmiştir ve hazırlanmıştır cevabını veririm.⁷⁰

Âşık kimselerin zâhiren görünüşü sıradan insanlar için çoğu zaman anlaşılabilir aklı mantığa aykırı görülebilir. Aşağıda Mesnevî’de bu konuyu örnekleyen beyitler aktarılmıştır:

“Bir sofi bir gün çiviye asılmış bir sofraya gördü. Vecde geldi dönmeğe, oynamaya başladı, elbisesini yırtıyor.

İşte azıkların azığı... İşte kıtlıkların, dertlerin devası diye naralar atıyordu.

Dumanı başından çıkıp, neşesi, zevki arttıkça arttı... sofiler de ona uyup semâa başladılar.

Kih kih gülmeye, hay huy etmeye koyuldular... Defalarca kendilerinden geçip kendilerine geldiler.

Herzevekilin biri, sofiye ‘Çiviye asılı ve içinde ekmek olmayan bomboş sofraya nedir ki seni bu derece zevke, vecde getiriyor?’ dedi.

Sofi dedi ki: ‘Yürü git be... Sen manasız bir suretten ibaretsin... Sen varlık peşinde koş, âşık değilsin sen.

Âşığın gıdası, ekmezsiz ekmeğe âşık olmaktır. âşkında doğru olan kişi, varlığa bağlanmaz.

Âşıkların varlıkla işi yoktur... Âşıklar, kârı sermayesiz elde ederler.

Kanatları yoktur, âlemin etrafında uçarlar... Elleri yoktur, topu meydandan kaparlar!

Mana kokusunu duyan o yoksul da eli kesik olduğu halde zembil örerdi ya!

Âşıklar, yoklukta çadır kurarlar... Onlar, yokluk gibi bir renktedirler, bir tek ruhları vardır onların!⁷¹

Hazreti Mevlâna gönüldeki âşkı anlatırken gönülden gönüle pencere olduğunu, bir gönülde sevgi olunca karşıdaki gönülde de aynı duyguların olduğunu hatta aslında sevginin karşı taraftan sirâyet ettiğini söyler. Çünkü kalbler cisim gibi değildir, aralarında cisimler gibi hicâb ve perdeler yoktur; manalar birbirine aks eder, fakat cisimlerde kesâfet vardır ve birbirlerinden ayrı uzak dururlar.

Bir âşık mâşukuna kavuşmak isterse, bilmelidir ki mâşuku da ona kavuşmayı istemektedir. Fakat âşk, âşık ve mâşukta farklı etkiler meydana getirir. Âşıkın âşkı onu ok yayının kirişi gibi inceltip zayıflatırken, mâşukun âşkı onun cismini latîf ve semiz yapar. Mâşuk sevildiğini gördükçe hoşlanır.

⁶⁸ Mesnevî, 1: 2404-2405.

⁶⁹ Mesnevî, 1: 2408.

⁷⁰ Konuk, 2: s.142.

⁷¹ Mesnevî, 3: 3014-3024.

Âşık, niyaz makâmında mâşuk ise naz makâmındadır. O halde kişinin gönlünde Hak sevgisi var ise bilmelidir ki Hak da o kişiyi sevmektedir.⁷² Mesnevî'de bu husus şu şekilde ifade edilir:

“Âşk yüzünden gökte kollar, kanatlar meydana gelir de Sadr-ı Cihân'ın gönlüne nasıl merhamet gelmez.

Gönlünde o suçu affetme denizi dalgalanmaya başladı... Zaten gönülden gönüle pencere vardır.

Gönülden gönüle pencere olduğu muhakkak. İki gönül ten gibi birbirinden ayrı ve uzak kalamaz.

İki kandilin yağ konan kapları birbirine bitişik değildir ama ışıkları katışmış birleşmiştir.

Hiçbir âşık yoktur ki sevgilisinin vuslatını arasın, dilesin de sevgilisi onu aramasın, dilemesin!

Fakat âşk, âşıkların vücutlarını inceltir, zayıflatır... Sevgililerin vücutlarını ise güzelleştirir, semirtir.

Bu gönülde sevgi şimşeği çaktı mı bil ki o gönülde de sevgi vardır.

Gönlünde Allah sevgisi arttı mı şüphe yok ki Allah seni seviyor.”⁷³

Allah'ın emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşayan gönlü Allah âşkıyla yanan, gönlünde Allah âşkından başka bir şey barındırmayan insanların ahirette mükâfatı cennet nimetleridir. Fakat gönlü Allah âşkıyla yanan kulların Allah'tan başka bir şey istemeyenlerin mükâfatı yine Allah'tır, onun veçhidir.

Cennet nimetlerine kavuşmayı hayal eden kimselerin Allah aşığı olduklarını iddia etmeleri ancak boş bir hayalden ibarettir. Bunlardaki hal olsa olsa gerçek olmayan bir sevdadır. Zira ‘âşk Allah'ın ateşidir, kulun kalbine düştüğü vakit Allah'tan başka ne varsa yakar denmiştir.”⁷⁴

“Âşıkların neşesi de odur, gamı da, hizmetlerine karşılık aldıkları ücret de.

Âşık sevgiliden bâşkasını seyre dalarsa bu, âşk değildir, aslı yok bir sevdadır.

Âşk, öyle bir yalımdır ki parladı mı sevgiliden bâşka ne varsa hepsini yakar.”⁷⁵

Hız. Mevlâna âşık ve maşukun arasındaki âşk anlatırken ikisinin birbirinden bir an bile ayrı kalmasının bir yıllık ayrılığa bedel olduğunu, bir yıllık vuslatın ise bir anlık hayal gibi gelip geçtiğini söyler. Âşık ve maşuk birbirlerine kavuşmak için gece ve gündüz gibi birbirlerini kovalarlar. Her biri diğerini görmek ve kendini sevgiliye göstermek çabasındadır.

Aslında âşk susuzdur ve âşık da susuzdur. İkisi de birbirini ister. Aşığın gönlü her daim âşk ateşiyle yanar ve onun gönlünde maşukundan gayrı kimseye yer yoktur.”⁷⁶

Aşağıdaki beyitlerde bu durum ifade edilmiştir:

“Âşığa bir an ayrılık, bir yıl gibi gelir. Bir yıllık vuslat bile onca hayalden ibarettir.

⁷² Konuk, 6: 527-529.

⁷³ Mesnevî, 3: 4389-4396.

⁷⁴ Konuk, 9: 212-213.

⁷⁵ Mesnevî, 5: 587-589.

⁷⁶ Konuk, 12: 242-243.

Aşk susuzdur, susuzu arar. Bunlar, geceyle gündüz gibi birbirinin ardına düşmüşlerdir.

Gündüz geceye âşıktır, onsuz olamaz. Fakat bakarsan görürsün ki gece ona, ondan ziyade âşıktır.

Onlar, birbirlerini aramadan bir lahza bile durmazlar. Daima birbirlerinin ardından koşup dururlar.

Bu onun ayağına yapışmıştır, o bunun kulağına. Bu ona hayrandır, o buna âşık.

Âşığın gönlünde de sevgiliden başka kimse yoktur. Onların aralarında ne az ne çok, farkedici bir şey olamaz, onları birbirinden ayıracak kimse bulunamaz.”⁷⁷

İnsân-ı Kâmilin Kalbi Vahdet Denizine Giden Mânâ Havuzudu

Hz. Mevlâna'nın Mesnevî'de kalbi anlatırken birtakım benzetmeler kullanır. Kalble ilgili bu benzetmeler biri de insân-ı kâmilin gönlünün içi su dolu bir havuza benzemesidir. Su havuzu temizleyici özelliğe sahiptir çünkü suyun olduğu yerde temizlik vardır. Fakat havuzun etrafında dolaşmakla temizlenilmez; temizlenmek için havuzun içine girmek şarttır.

İslâm'da beden temizliği gibi ruh temizliği de önemlidir. Namaz ibâdetinden önce gusül, abdest veya teyemmüm gibi temizliklerin hedefi insanı içinde yaşadığı gündelik hayatın kirlerinden arındırmak olduğu gibi ruhen de insanı rahatlatıcı bir etkisi vardır. Çünkü ibadete geçmeden önce maddî temizliğe yönelen mümin kimin huzuruna yöneldiğini düşünmeye başlar ve içini kötü düşüncelerden temizler. Bu bakımdan mutasavvıflara göre ruh temizliği olmadan yapılan hiçbir ibadetin değeri yoktur.⁷⁸ Hz. Mevlâna'ya göre insân-ı nâkısın ise nefsanî sıfatlardan arınarak bu mânâ havuzuna ulaşması, insân-ı kâmilin yol göstericiliğine başvurması gerekir. İnsân-ı kâmilin gönül havuzuna giren kimse vahdet denizine ulaşır.⁷⁹

“Ey teni bulaşmış, pisleşmiş kişi, havuz kenarında dön dolaş. İnsan havuzun dışındayken nasıl temizlenir?

Havuzdan uzak duran kişi nasıl temiz olur? O adam bâtın temizliğinden bile uzak düşmüştür.

Bu havuzun temizliğinin haddi yoktur. Cisimlerin temizliği ise pek az miktarda olabilir.

Çünkü gönül havuzdur ama gizli. Bu havuzun denize gizli bir yolu var.”⁸⁰

Hz. Mevlâna'ya göre gönül nefsanî sıfatların etkisiyle bulanıklaşırken, ten gönlün güzellikleriyle temizlenir berraklaşır. Nefsanî sıfatlar ve ruhani sıfatlar birer denize benzerler. Her biri kendine ait etkiyle dalgalanıp birbirine çarparlar fakat aralarında birbirlerine karışmalarına mani olan bir engel vardır ve her ikisi de kendi dairesinde kabarıp dalgalanır. Ten denizinin dalgalanması nefsanîlerle sohbetten kaynaklanır. Gönül denizinin dalgalanması ise insân-ı kâmilin huzurundandır.⁸¹ İnsanın gönül havuzuna girip vahdet denizine ulaşması için de kendini nefsanî sıfatlardan arındırma yolunda çaba göstermiş olması gerekir:“Gönül ten havuzunda çamura bulandı ama ten, gönül havuzunda arındı.

⁷⁷ Mesnevî, 6: 2674-2680.

⁷⁸ Konuk, 3: 380-381; Arpağuş Safi, Mevlânâ'nın Dînî Anlatım Metodu, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 253.

⁷⁹ Konuk, a.y.

⁸⁰ Mesnevî, 2: 1361-1364.

⁸¹ Konuk, 3: 383-384.

Oğul, gönül havuzunun çevresinde olan, ten havuzundan sakın!

Ten deniziyle gönül denizi birbirine bitişiktir, fakat aralarında bir berzah var, birbirlerine karışmazlar.

İster doğru ol, ister eğri. O gönül havuzuna doğru gel, geri kalma.”⁸²

İnsân-ı Kâmilin Kalbinde Dünya Sevgisine Yer Yoktur

Tasavvufi düşüncenin ve hayat tarzının en çok bilinen özelliği hiç şüphesiz dünya zevklerinden arınmış olmak, dünyaya meyletmemek, bu dünyanın geçici bir yer olduğunu hiçbir zaman akıldan çıkarmamaktır. Bu düşüncüyü Hz. Mevlâna da aynı şekilde benimsemiş, bunu hayatında ve eserlerinde de en güzel şekilde göstermiştir. Hz. Mevlâna Mesnevî’de bu düşüncüyü işlemiş ve yine bu hususta da yol gösterici olmuştur.

Hz. Mevlâna aşağıdaki beyitlerde dünyaya bakışını ifade ederken ilk olarak dünyanın gönlünü sıktığını, yerin ve göğün kendisine dar geldiğini buna karşılık mânevi âlemin ise kendisini açık serbest bir hale getirdiğini söyler:

“Halbuki çok geniş olan o yerler gök, darlıktan gönlümü paramparça etti.

Bu bir âlemdir ki bana rüyada göründü; açıklığıyla kolumu, kanadımı açtı. Bu âlemde bu âlemin yolu meydanda olsaydı dünyada pek az kimse, ancak bir lahzacık kalırdı.”⁸³

Manevi âlemin yolu dünyadakilerin kalblerine açık olsaydı dünyada çok az kalb gözü kapalı insan hariç kimse kalmazdı. Kalb gözü açık olanlar ise bu dünyadan bir an evvel kurtulmanın çaresini ararlardı.⁸⁴

Bu beyitler Hz. Mevlâna’nın dünyayla ilgili düşüncelerini ortaya koymaktadır. Dünya ne kadar geniş olursa olsun, arz ve semâ arası alabildiğine uzayan uçsuz bucaksız bir yer gibi görünse de ona dar gelen, onu sıkı, bunaltan bir yerdir. Buna karşın mâna âlemi ona görüldüğü kadarıyla gayet iç açıcı, ferahlatıcı bir yerdir.

Mesnevî şerifin birinci cildinde geçen Hazreti Peygamberin (s.a.v) cemaatinin çoğalması üzerine sahabenin ona minber yapması ve Hazreti Peygamberin önceden yaslandığı Hannâne direğinin inlemesi⁸⁵ hikâyesinde geçen bazı beyitler uyanık kalb mertebesine ulaşmış olan insânı kâmilin gönlünde dünya sevgisinin olmadığı yönünde örnek gösterilebilir. Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Bunu duy da bil ki Allah, kimi kendisine davet ettiyse o kimse bütün dünya işlerinden vazgeçmiştir.

Kim, Allah’tan tevfiğe mazhar olursa o âleme yol bulmuş, dünya işinden çıkmıştır.

Bir kimsenin Allah sırlarından nasibi olmazsa cemadin inlemesini nasıl tasdik eder?

⁸² Mesnevî, 2: 1369-1372.

⁸³ Mesnevî, 1: 2099-2100.

⁸⁴ Konuk, 2: s. 64.

⁸⁵ Buhari, Bulak, 1312, 2:9; Bu hikaye ile ilgili detaylı açıklamalar Şefik Can Tercümesinde yer almaktadır, bkz. Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, 1-6. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997, 1:151.

Evet, der ama yürekten değil. Kendisine münafık demesinler diye tasdik edenlere uyar, zâhiren tasdik eder.”⁸⁶

Hak Teâlâ hazretleri hikmetinden dolayı bazı kullarını dünyada mamur eder, onlara dünya nimetlerini nasip eder ve dünya sevgisini musallat eder. Bazı kullarına ise ezeli inâyeti sebebiyle ilâhi marifetini verir, onları kendi tarafına davet eder ve kalblerine kendi muhabbetini yerleştirir. Binâenaleyh bu zatlar dünya varlıklarının neredeyse tamamından uzak kalır yalnızca ihtiyaçları kadarını dünyadan alırlar. Nitekim âyet-i kerimede “Kim ki âhiret harsını isterse, onun harsından ziyâde ederiz; ve kim ki dünya harsını isterse, ona o cinsten veririz; ona âhirette nasib yoktur” (Şûrâ, 42/20) buyurulmuştur. Hak tarafından üzerine iş yüklenen kimse, Hak tarafına dönmeye izin ve icâzet bulmuştur ve dünya umurundan çıkmıştır.⁸⁷

Hz. Mevlâna yine dünya varlıklarına karşı kanaatini, hâşâillillah ben halkı kendime mürit yapmakla, onlardan bir menfaat elde etmeye tama' etmiş değilim. Bana dünya malını verseler asla iltifat etmem; hediye olarak bir şey getirselere, derhal orada muhtaç olanlara veririm; zîrâ benim kalbimde kanaatten oluşan büyük bir âlem vardır, şeklinde ifade eder.⁸⁸

“Ben asla tamahtan afsun okumam. Ben bu tamahı baş aşağı etmişimdir.

Allah göstermesin... Benim halka karşı tamahım yok. Gönlümde kanaatten bir âlem var. Sen armut ağacı tepesinden böyle görüyorsun. Aşağı in de sende o şüphe kalmasin.”⁸⁹

Hz. Mevlâna yine dünya varlıklarına karşı kanaatini, hâşâillillah ben halkı kendime mürit yapmakla, onlardan bir menfaat elde etmeye tama' etmiş değilim. Bana dünya malını verseler asla iltifat etmem; hediye olarak bir şey getirselere, derhal orada muhtaç olanlara veririm; zîrâ benim kalbimde kanaatten oluşan büyük bir âlem vardır, şeklinde ifade eder.⁹⁰

Birinci ciltteki Bedevî Arap ve karısının hikâyesinde, Arabın su testisini keçeyle sarıp dikmesi ve ağzını kapatması bahsinde dünyanın sevinç ve gamlarından söz edilir.

Bu dünyadaki gam ve sevinçler, hakiki gam ve sevinçlere göre resim sayılır, bu dünyada gam ve sevinçlerin olması gerçek gamın, sevincin anlaşılması için vardır. Fakat surete âşık olanlar gerçek gam ve sevinci bilmez dünyanın üzüntülerine gamlanır, sevinçleriyle neşelenirler. Gerçek âlemdeki gam ve sevinci görmek ise ancak hakiki mürşidlerin vasfıdır.⁹¹

“Gönülde bir haletten başka bir şey olmayan bu dünya gamı bu dünya neşesi; hakiki gama hakiki neşeye nispetle resimden ibarettir.

Resmin gamlı bir surette görünüşü, o resim yüzünden mânanın doğrulması, hakiki gamı anlamam içindir.”⁹²

Beyitlerden ve açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Hz. Mevlâna'ya göre insân-ı kâmilin belirgin ve ayırt edici özelliklerinden biri de kalbinde dünya sevgisinin bulunmamasıdır. Çünkü bâki ile

⁸⁶ *Mesnevî*, I, 2120-2123.

⁸⁷ Konuk, 2: 70-71.

⁸⁸ Konuk, 2: 131.

⁸⁹ *Mesnevî*, I, 2361-2362.

⁹⁰ Konuk, 2: 131.

⁹¹ Konuk, 2: 244-245.

⁹² *Mesnevî*, 1: 2768-2769.

fâni bir arada bulunmaz. İnsan ikisinden birini tercih etmek zorundadır. İnsân-ı kâmil ise bâkiyi tercih ederek gönlünü geçici heveslerden arındırmış kişidir.

Kalb-i Selim

Gerek Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gerekse tasavvufta kalble ilgili olarak en önemli husus kalb-i selimdir. Allah'ın huzuruna ancak selim bir kalb ile varanlar kurtulur (eş-Şuâra, 26/88-89). Bu selim kalb de ancak insân-ı kâmilde bulunur.

Kalb-i selimin önemi Mesnevî'nin dikkat çeken en önemli meselelerindedir. Eğer kişi selim bir kalbe sahip değilse yaptığı ameller tamamen boştur ve değersizdir.

Hz. Mevlâna Mesnevî'nin birinci cildinde, bir konuğun Yusuf-u sıddıka gelmesi, Yusuf'un ondan bir armağan istemesi bahsinde bu konuya işaret eder:

“Yusuf, başından geçenleri anlattıktan sonra “Eh... bize ne armağan getirdin, bakalım?” dedi.⁹³

“Sana getirmek için ne kadar armağan aradıysam hiçbir şeyi beğenmedim, lâıyk görmedim.

Bir habbeyi alıp da madene, bir katreyi alıp da ummana nasıl götürübilirim?

Sana gönül ve can bile getirsem Kirman'a kimyon götürmüş sayılırım.

Senin, misli olmayan güzelliğinden başka bir tohum yoktur ki bu ambarda olmasın.

Sana gönül nuru gibi bir ayna getirmeyi lâıyk gördüm.

Ey güneş gibi gökyüzünün ışığı olan güzel! Ona baktıkça kendi güzel yüzünü görürsün.

Gözümün nuru, sana ayna getirdim, ona bakıp yüzünü gördükçe beni hatırlarsın” dedi.

Koynundan aynayı çıkarıp sundu. Güzeller, aynayla meşgul olurlar.”⁹⁴

Yukarıdaki bahiste misafirden kastedilen: Târik-ı Hak salikidir. Yusuf'tan kastedilen ise Cenâb-ı Hak'tır. Hadis-i şerifte “Allah güzeldir, güzeli sever”⁹⁵ buyurulmuştur. Ayna ise, Tecelliyât-ı İlâhiyye'nin yansıdığı kalbidir. Allah'ın huzuruna saf ve mücella bir kalb götürmelidir ki, onun tecellisi aksedebilsin.⁹⁶

Kur'an-ı Kerim'de: “Kıyamet öyle bir gündür ki, o gün ne malın ne evladın faydası olur. Ancak kalb-i selim ile Allah'ın huzuruna çıkabilenler kazanır” (eş-Şuâra, 26/88-89) buyurulmuştur. İnsan halktan uzaklaşınca Hak'la ünsiyeti olmadığından yetim, âciz ve garip kalır. Hak ile ünsiyet edip yetim ve garip kalmamak için selim kalb lazımdır. Kalb gözü kapalı olan bir sâlikten hırsız mesabesindeki nefsi, irfanını çaldığı vakit o sâlik halinin noksanlığını görür ve kör gibi inler, ne yapacağını bilemez. Bu durumdaki sâlik nefsi-i mülhime derecesindedir ve kalb gözü açılmamıştır. Bundan dolayı ilerlemek için insân-ı kâmilin yol göstericiliğine ihtiyaç duyar. Nefsinin ondan çaldığı hikmet gönül ehli olan kâmillerin indinde bolca mevcuttur.

Sakın hırsız bulmak için enâniyete bulanmış kör kalbli zâhir ulemadan medet umma! Onda hakikati idrak yoktur, o ancak şeytanın tasallutunu kitaplardan, eserlerden bilmek ister. Binaenaleyh

⁹³ Mesnevî, 1: 3170.

⁹⁴ Mesnevî, 1: 3194-3200.

⁹⁵ Müslim, İman, 1/93; İbn Mâce, Duâ, 10.

⁹⁶ Tâhir-ul-Mevlevî, 5: 1481.

eğer Şeytan hırsızını bulmak istersen, onu ehl-i dilden ara, sor; zira Hak evliyasının karşısında zahir uleması cemâd(kurak toprak) mesabesinde dir.⁹⁷ Konuyla ilgili beyitler şu şekildedir:

“Birisi, ana babası öldü mü yetim olur. Hak’la ünsiyet için kalb-i selim gerek
Hırsız, bir körden bir kumaş çaldı mı kör, bilmeden feryada başlar.
Fakat hırsız ona ‘Senin malını ben çaldım, ben hilebaz bir hırsızım’ demedikçe,
Kör, hırsız nereden bilecek? Gözünün nuru, gözünün ışığı yok ki!

.....

Gönül’ün kayıp malı olan hikmet kumaşı, ehli dilden elde edilir.

Kör olan gönül, canı, kulağı, gözü olsa bile hırsız Şeytan’ın izini bulamaz, onu elde edemez.

Şeytan’ın izini bulmayı, hırsız elde etmeyi, gönül ehli olanlardan um, bu işi onlardan iste; taştan topraktan değil. Çünkü halk, gönül ehline nispetle taş, topaç gibidir, adeta cansızdır.”⁹⁸

Hz. Mevlâna’ya göre kalb-i selim hususunda dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de, insân-ı kâmil olarak bildiğimiz kişinin doğru kişi olmasıdır. Yukarıdaki beyitlerde de anlaşıldığı gibi zâhir ulemadan medet ummak insanı yanlış sürükler.

Allah Teâlâ ehli dünyadan kalb-i selim ister. Kalbi selim ise yalnızca huzuru makamda bulunur. Allah Teâlâ, “Ey insan, gönül sahibi insân-ı kâmilin kalbinden sana nazar ederim yoksa ettiğin secde ve dağıttığın altınla değil” buyurur. Hz. Peygamber, “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalblerinize ve niyetlerinize bakar”⁹⁹ buyurmuştur. İşte Allah’ın nazar edeceği o kalb, kalb-i selim olan insân-ı kâmilin kalbidir.¹⁰⁰

Gönül öyle bir yerdir ki, bu yedi misli semânın yedi yüz mislini de oraya koysan sığar. “Ben arzıma ve göğüme sığmadım mümin kulumun gönlüne sığarım” hadisi kudsisinde buna işaret buyrulur.

Allah gönül kırıntılarında bulunmaz. Gönül sahibi altı cihetli ayna gibidir. Allah altı cihete onun vasıtasıyla bakar. Bu altı cihette karar kılmış gönüllere insânı kâmilin vasıtası olmaksızın Allah nazar etmez.¹⁰¹

“Harzemşah ulu Tanrıdır. Bu rezil kavimden gönül istemektedir.

Peygamber, ‘Allah suretlerinize bakmaz, kalbe bakar. Kalb işlerinizi düzene koyun’ demiştir.

Allah, ben sana, bir gönül sahibinden bakarım. Secdene, altın vermene bakmam bile demektedir.

Sen, gönlünü gönül sandın da gönül sahiplerini aramayı bıraktın.

Gönül öyle bir varlıktır ki bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider.

Bu çeşit gönül kırıklarına gönül deme. Sebzvar’da Ebubekir arama.

⁹⁷ Konuk, 4: 153-155.

⁹⁸ Mesnevî, 2: 2374-2383.

⁹⁹ Müslim, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539.

¹⁰⁰ Konuk, 9: 295-296.

¹⁰¹ Konuk, 9: 297-298; Tâhir-ul-Mevlevî, 14: 244-246.

Gönül sahibi, altı yüzlü aynadır. Allah, altı cihette de o aynadan nazar eder durur.

Altı cihette bulunan, bu cihetlerden kurtulamayan kişiye Allah, o gönül sahibi vasıta olamadıkça nazar etmez."¹⁰²

Bundan sonraki beyitlerde de uzunca bir bölümde yine Hz. Mevlâna kalb-i selimin öneminden, Allah'ın huzuruna insân-ı kâmilin kalbi aracılığıyla varılacağından, Cennet anaların ayakları altındadır hadisinden yola çıkarak anaların rızası ne kadar önemliyse insân-ı kâmilin rızasının da o derece önemli olduğundan bahseder. Buna karşın Allah'ın huzuruna çürümüş ve ölü bir kalble varmanın ise tam bir cüretkârlık ve küstahlık olacağına dikkat çekilir.¹⁰³

Sonuç

İnsân-ı kâmil düşüncesi tasavvufun en önemli meselelerinden olduğu gibi büyük mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin eserlerinde üzerinde çokça durduğu bir husustur. Özellikle Mesnevî'nin en çok dikkat çeken konularından biri insân-ı kâmil konusudur.

Tasavvufun yaşam tarzı olarak benimsediği hayat tarzı ise kalbî bir hayattır. Tasavvuf anlayışına göre insan iç dünyasıyla var olmalı ve kalbinden gelen güzellikleri yaratılış özelliklerine uygun bir şekilde yansıtmalıdır. Kalbî hayatı en güzel biçimde sergileyen kimse ise yine insân-ı kâmidir. Bu husus tasavvufun genelinde olduğu gibi Hz. Mevlâna'nın düşüncesinde de mevcuttur. Hz. Mevlâna insân-ı kâmilin kalbî özelliklerine meşhur eseri Mesnevî'de çokça değinir ve bu konuda çokça örnek verir. Mesnevî'nin genelinden insân-ı kâmilin kalbî vasıfları tespit edilip kategorize edilir.

Hz. Mevlâna'ya göre insân-ı kâmil birçok yönüyle sıradan insanlardan ayrıldığı gibi kalbî özellikleriyle de farklı bir konumdadır. Onun kalbi yalnızca Allah'ın rızasına uygun olabilmek için vardır. İnsân-ı kâmil dünyanın geçici hevâ ve heveslerinden uzaklaşarak ebedi olanı elde etmeyi amaçlar. Riyazet ve mücâhede ile kalbini her türlü kötü şeyden temizlemeye çalışır. Yaptığı amellerin Allah katında makbul olması için çalışır çaba gösterir. Onun bu çabası Allah'ın takdirine değer görülür. Kalbi Allah tarafından nurlanır, kalb gözü açılır. İlâhî hakikatin sırlarına vakıf olur ve önemlisi de Allah'ın makamı olma şerefine erişir.

Mesnevî'de insân-ı kâmilin kalbiyle ilgili en önemli hususlardan biri kalb-i selimdir. Allah katında ne malın, evladın fayda vermeyeceği, yalnızca kalb-i selimin kıymetli olacağı âyetinden hareketle bu konuya önem verilmiştir. İnsân-ı kâmilin kalbi vasıflarından en önemlisi kalb-i selim sayılmıştır.

Kaynakça

- Abdülkerim Kuşeyrî, (2014), *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. (Haz. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yay.
- Abdülkerim el-Cîli, (2002), *İnsân-ı Kâmil*, Terc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: İz.
- Aclûni, İsmâil b. M. (H.1342), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzi'l-İlbâs*, II, Beyrut.
- Ahmed Avni Konuk, (2004), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, cilt 2, (yayına haz. Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı), Gelenek Yayınları, 2. Baskı, Kasım İstanbul.
- (2005), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 3, (yayına haz. Osman Türer, Sâfi Arpaguş, Mustafa Tahralı), Gelenek Yayınları, Mart İstanbul.
- (2005), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 4, (yayına haz. Osman Türer, Sâfi Arpaguş, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Temmuz İstanbul.

¹⁰² Mesnevî, 5: 868-875.

¹⁰³ Mesnevî, 5: 883-893; Konuk, 9: 300-303; Tâhir-ul-Mevlevî, 14: 248-250.

- (2005), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 5, (yayına haz. Mehmet Demirci, Selçuk Eraydın, Necdet Tosun, Sâfi Arpaguş, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Ekim İstanbul.
- (2006), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 6, (yayına haz. Mehmet Demirci, Selçuk Eraydın, Necdet Tosun, Sâfi Arpaguş, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Nisan İstanbul.
- (2006), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 7, (yayına haz. Selçuk Eraydın, Necdet Tosun, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Ekim İstanbul.
- (2007), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 8, (yayına haz. Sâfi Arpaguş, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Mayıs İstanbul.
- (2008), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 9, (yayına haz. Mehmet Demirci, Süleyman Gökbulut, Mustafa Tahralı), Kitabevi, İstanbul.
- (2008), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 10, (yayına haz. Mehmet Demirci, Süleyman Gökbulut, Mustafa Tahralı), Kitabevi, 2. Baskı, Ekim İstanbul.
- (2008), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 11, (yayına haz. Dilâver Gürer, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Haziran İstanbul.
- (2008), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 12, (yayına haz. Dilâver Gürer, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Eylül İstanbul.
- (2009), *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. 13, (yayına haz. Dilâver Gürer, Mustafa Tahralı), Kitabevi, Ocak İstanbul.
- Aydın, Mehmet S. (2000) "İnsân-ı Kâmil", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Cilt 22. s. 330-331.
- Hasan Kamil Yılmaz, (2009), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar.
- İmâm Gazâlî, (1987), *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, (terc. Ahmed Serdaroğlu), cilt 3, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- Mevlâna, (2006), *Mesnevî*, c. 1-6, (çev. Veled İzbudak), (gözden geç. Abdülbaki Gölpınarlı), Konya Büyükşehir Belediyesi, 2. Baskı, Temmuz Konya.
- Mustafa Kara, (2006), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah
- Selçuk Edaydın (2004), *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV
- Süleyman Uludağ, (2012), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalıcı.
- Şefik Can (1997), *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, 1-6. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tâhiru'l-Mevlevî Olgun, (1966), *Şerh-i Mesnevî*, c. 5, (terc. ve şerh, Tâhir-ul- Mevlevî), Selam Yayınları, İstanbul.
- (1968), *Şerh-i Mesnevî*, cilt 8-9, (terc. ve şerh, Tâhir-ul- Mevlevî), Selam Yayınları, İstanbul.
- (1969), *Şerh-i Mesnevî*, cilt 10, (terc. ve şerh, Tâhir-ul- Mevlevî), Selam Yayınları, İstanbul.
- (1975), *Şerh-i Mesnevî*, cilt 14, (terc. ve şerh, Tâhir-ul- Mevlevî), Selam Yayınları, İstanbul.